

Slecht nieuws, geen nieuws'. Abraham Verhoeven (1575-1652) en de *Nieuwe Tijdinghen*: periodieke pers en propaganda in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de vroege zeventiende eeuw *

K. VAN DAMME m.m.v. J. DEPLOIGE

PROPAGANDA, PUBLIEKE OPINIE EN DE PERSGESCHIEDENIS VAN HET ANCIEN RÉGIME

Het onderzoek naar publieke opinie en propaganda tijdens het Ancien Régime kent sinds de jaren tachtig een ware stroomversnelling. Historici hebben hierbij dankbaar gebruik gemaakt van de methodologieën en verworvenheden uit de politieke en sociale wetenschappen. De definities die voor de twintigste eeuw gehanteerd worden, kunnen echter bezwaarlijk, op het gevaar van anachronismen af, zonder nuanceringen worden overgenomen. Toch zijn de historische dimensies van publieke opinie en propaganda zonder meer reëel¹. Zoals A. Gestrich recentelijk nog overtuigend heeft bevestigd, kon ook het absolutisme slechts gedijen bij de gratie van maatschappelijke stabiliteit en consensus, bekomen door 'publieke communicatie' tussen vorst en onderdanen². De steun van leger en ambtenarenkorps volstond immers niet om de absolutistische soevereiniteit te legitimeren en de maatschappelijke stabiliteit te waarborgen. Om de aanvaarding van het gecentraliseerde gezag en de gevoelens van loyaliteit en samenhang bij de onderdanen te stimuleren, dienden de heersers, samen met de kerk, hun propagandamiddelen op zo efficiënt mogelijke wijze af te stemmen op hetgeen leefde bij de weinig homogene massa³.

De toenemende belangstelling voor deze problematiek van 'openbare communicatie' binnen een absolutistische context werd maar mogelijk dankzij een heroriëntatie van de algemene ideeëngeschiedenis sinds de jaren zestig. Het inroepen van het cir-

* Dit artikel is gebaseerd op K. van Damme, 'Oft waer is sal den tydt leeren'. Oorlogspropaganda & sensatiepers in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw. Abraham Verhoeven en de *Nieuwe Tijdinghen*: een Spaansgezind propagandakanaal' (Gent, 1995, onuitgegeven licentiaatsverhandeling). Met hartelijke dank aan Hugo Soly, Catharina Lis en Paul Arblaster voor hun hulp en commentaren bij eerdere versies van deze tekst.

1 Zie H. D. Lasswell, D. Lerner en H. Speier, *Propaganda and communication in world history*, II, *Emergence of public opinion in the West* (Honolulu, 1980); D. J. Roorda, 'Politieke propaganda, niet alleen in de 17de eeuw', *Spiegel historiael*, XV (1980) 531-538.

2 A. Gestrich, *Absolutismus und Öffentlichkeit. Politische Kommunikation in Deutschland zu Beginn des 18. Jahrhunderts* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft CHI; Göttingen, 1994). Gestrich zet zich af tegen Habermas' visie op publieke communicatie. Habermas, die vooral de actieve en individuele 'bürgerlichen Öffentlichkeit' vanaf het einde van de achttiende eeuw benadrukt, houdt volgens Gestrich te weinig rekening met het gegeven dat ook de massa, ondanks haar schijnbare passiviteit in de publieke communicatie, reeds eerder haar invloed op de publieke sfeer liet gelden. Ook onder het absolutisme bestond er met andere woorden een zekere vorm van interactie tussen de machthebbers en de 'openbaarheid'. Vergelijk met J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (Frankfurt, 1990).

3 Vergelijk H. Soly, 'Plechtige intochten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de overgang van de Middeleeuwen naar de Nieuwe Tijd: communicatie, propaganda, spektakel', *Tijdschrift voor geschiedenis*, XCVII (1984) 341.

culeren van ideeën als verklaring voor de dynamiek van historische processen, diende volgens een aantal Annales-historici als R. Mandrou niet meer per definitie te leiden tot het uitsluiten van sociale en economische verklaringen. Op basis van zowel kwantitatieve als kwalitatieve methoden trachtte men een beeld te krijgen van de heersende gedachten, waarden en normen van bredere bevolkingslagen, om zo te komen tot een 'sociale geschiedenis van de ideeën'⁴. In het verlengde van deze sociaal-culturele historische belangstelling wordt het onderzoek naar publieke opinie en propaganda sindsdien vooral gevoerd vanuit nieuwe onderzoeksvragen naar de oorzaken van de Franse Revolutie. Hierbij staan de aard van de politieke cultuur van het Ancien Régime en de wijze waarop revolutionaire principes en praktijken binnen de context van een absolute monarchie konden groeien centraal⁵. Eén van de structurele oorzaken van de Revolutie was, zo blijkt, het tot stand komen van een vorm van 'publieke sfeer', die zich naar het einde van het Ancien Régime toe steeds meer profileerde als een abstracte autoriteit waar tegenover de vorst zich diende te legitimeren. Vanuit de vraag of ook de pers een belangrijke invloed heeft gehad op de politieke bewustwording van bepaalde bevolkingsgroepen, is de studie van periodieken zich eveneens ten dienste gaan stellen van het historisch onderzoek naar publieke opinie en propaganda⁶. De absolutistische perspolitiek van het volledige Ancien Régime werd niettemin gekenmerkt door strenge censuurmaatregelen. Van officiële persvrijheid is nooit sprake geweest. Het ontstaan van periodieken vormt daar op zich zelfs een voorbeeld van: de overheid had geen andere keuze dan via regelmatig verschijnende en politiek en moreel verantwoorde kranten de verspreiding van illegale vlugschriften en pamfletten met subversieve berichten zoveel mogelijk te temperen. Toch blijkt dat propagandistische Ancien Régime-kranten op hun manier, naast de illegale berichtgeving, onrechtstreeks hebben bijgedragen tot de vorming van een kritische geest bij het lezerspubliek⁷.

Binnen de recente historiografie over propaganda tekenen zich een aantal duidelijke onderzoeksgebieden af, die de verschillende deelaspecten van het communicatieproces behandelen. In de eerste plaats hebben een aantal historici, waaronder P. Burke,

4 Zie bijvoorbeeld G. Bollème, e. a., *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle* (Parijs, 1965); M. T. Boussy, e. a., *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle* (Parijs, 1970); R. Chartier, 'Histoire intellectuelle et histoire des mentalités. Trajectoires et questions', *Revue de synthèse*, CIV (1983) 277-307.

5 Zie J. Censer, 'The revitalization of the intellectual history of the French Revolution', *Journal of the history of ideas*, L (1989) 652-666; K. M. Baker, *The political culture of the Old Regime. The French Revolution and the creation of modern political culture*, I (Oxford, 1987).

6 P. Rétat, *Le journalisme d'Ancien Régime. Questions et propositions* (Table ronde CNRS, 12-13 juin, 1981; Lyon, 1982); J. Popkin, 'International gazettes and politics of Europe in the revolutionary period', *Journalism Quarterly*, LXII (1985) 482-488; *Idem*, 'The provincial newspaper press and revolutionary politics', *French historical studies*, XVIII (1993) 434-456; R. vom Bruch, 'Geschichte und Presse: Pressegeschichte und Presse als Geschichtsquelle; zum Stand der Forschung an Hand von Vier neueren Publikationen', *Historisches Jahrbuch*, CVI (1986) 425-433.

7 Zie J. K. Censer, J. D. Popkin, ed., *Press and politics in pre-revolutionary France* (Berkeley, 1987) 204-247.

zich toegelegd op de studie van de communicatoren van absolutistische propaganda". Door wie werd zij geproduceerd en ingeschakeld en op welke manier diende zij tot de image-building van de absolute macht? Rond de specifieke media die voor propagandadoeleinden werden gehanteerd, bestaat een uitgebreide literatuur. Het merendeel van deze studies, zoals die van R. Chartier of J. Klaitz, behandelt propaganda via het gedrukte woord⁹. Uit onderzoek van onder meer H. Soly blijkt echter dat ook andere propagandamiddelen, zoals spektakels en ceremoniën, een belangrijke rol hebben gespeeld tijdens het Ancien Régime¹⁰. Het bestuderen van media — en vooral dan van gedrukte media — levert gezien de materiële evidentie van het bronnenmateriaal weinig problemen op. Het onderzoek naar de ontvangers van propagandistische communicatie is minder vanzelfsprekend, te meer daar de bestudering van gevisieerd en van effectief publiek aparte methodologische eisen stelt. Historici als A. Houston en opnieuw R. Chartier hebben niettemin via studies van geleterdheid, oplagen en verspreiding gepoogd een beeld te krijgen van het lezerspubliek van de zestiende tot de achttiende eeuw¹¹. De moeilijkst oplosbare vragen inzake propaganda en publieke opinie betreffen echter de maatschappelijke impact en effecten van de 'publieke communicatie'. Gerenommeerde specialisten, waaronder A. Farge en M. Ozouf, hebben zich aan dergelijk onderzoek gewaagd¹². Dat reeds in de zeventiende en eerste helft van de achttiende eeuw, juist door het drukken, verspreiden en de lectuur van gecensureerde druksels een voedingsbodem werd gecreëerd voor oppositionele en revolutionaire pers, lijkt vrij waarschijnlijk. De methodes om dit ge-

8 P. Burke, *The fabrication of Louis XIV* (New Haven, 1990); J. H. Elliott, J. Brown, *A palace for a king, the Buen Retiro and the court of Philippe IV* (Londen, 1980).

9 R. Chartier, B. Alain, c. a., *The culture of print: power and uses of print in early modern Europe* (Oxford, 1989); R. Chartier, 'Pamphlets et gazettes', in : H.-J. Martin, R. Chartier, ed., *Histoire de l'édition française*, I, *Le Livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle* (Parijs, 1982) 402-425; J. Klaitz, *Printed propaganda under Louis XIV* (Princeton-New Jersey, 1976); C. E. Harline, *Pamphlets, printing and political culture in the early Dutch Republic* (Dordrecht, Boston, Lancaster, 1987); H. Duranton, C. Labrosse, P. Réat, ed., *Les gazettes européennes de langue française* (Table ronde internationale. Saint-Etienne, 21-23 mai 1992; Saint-Etienne, 1992).

10 Soly, 'Plechtige intochten', 341-361. Vergelijk D. P. Snoep, *Praal en propaganda. Triumfalia in de Noordelijke Nederlanden in de 16de en de 17de eeuw* (Alphen aan den Rijn, 1975).

11 R. A. Houston, *Literacy in early modern Europe. Culture and education 1500-1800* (Londen, 1988); R. Chartier, *Lectures et lecteurs dans la France d'Ancien Régime* (Parijs, 1987); *Idem, L'ordre des livres. Lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècle* (Aix-en-Provence, 1992); H. Bots, ed., *La diffusion et la lecture des journaux de langue française sous l'Ancien Régime* (Actes du colloque international, Nimègue 3-5 juin 1987, Etudes de l'Institut Pierre Bayle, Nimègue XVII; Amsterdam-Maarsse, 1988); R. Myers, M. Harris, ed., *Serials and their readers, 1620-1914* (Winchester, New Castle, Delaware, 1993).

12 K. M. Baker, 'Politique et opinion publique sous l'Ancien Régime', *Annales ESC*, XLII (1987) 41-47; M. Ozouf, 'Public opinion at the end of the Old Regime', *Journal of modern history*, LX (1988), supplement, 1-21; A. Farge, *L'opinion publique au XVIIIe siècle* (Evreux, 1992); J. K. Sawyer, *Printed poison. Pamphlet propaganda, faction politics, and public sphere in early seventeenth-century France* (Berkeley, 1991); C. Jouhad, 'Propagande et action au temps de la Fronde', in : *Culture et idéologie dans la genèse de l'état moderne* (Actes de la table ronde organisée par le Centre national de la recherche scientifique et l'Ecole française de Rome, Rome, 15-17 octobre 1984, Collection de l'école française de Rome, LXXXII; Rome, 1985) 337-342; R. Damlon, *The literary underground of the Old Regime* (Cambridge, 1982).

ven te onderzoeken en de hieruit resulterende verklaringen kunnen echter nogal verschillen.

Invloed en effecten van de Ancien Régime-pers blijken vooraansnog dus niet zo makkelijk bestudeerbaar. J. Censer heeft er terecht op gewezen dat er door de historici van de periodieke pers nog heel wat terrein verkend moet worden. Zonderde totaalproblematiek van propaganda en publieke opinie uit het oog te verliezen, dient voor geïsoleerde periodieken nagegaan te worden door wie de teksten geschreven werden en waarover zij handelden. Pas na dergelijk fundamenteel basisonderzoek kan men overgaan tot de verdere uitdieping van de complexe relatie tussen pers en propaganda enerzijds en publieke opinie anderzijds¹³. Dit artikel wil zo'n bijdrage leveren tot de studie van Ancien Régime-periodieken. Centraal staan de *Nieuwe Tijdinghen*, die in zekere zin als de vroegste 'kranten' van de Zuidelijke Nederlanden beschouwd kunnen worden. Zij werden tussen 1620 en 1629 met een zekere systematiek en periodiciteit door de Antwerpenaar Abraham Verhoeven (1575-1652) gedrukt, maar kenden reeds sinds ca. 1605 hun voorlopers in de vorm van losse nieuwsberichten en bleven ook na 1629 voortbestaan als *Wekelijcke Tijdinghen*. Verhoevens druksels dateren van de tijd waarin het prille absolutisme van de aartshertogen Albrecht (1559-1621) en Isabella (1566-1633) zich in de Zuidelijke Nederlanden trachtte te ontplooiën binnen de eeuwenoude traditie van gedecentraliseerde macht, die door het reeds aan de gang zijnde staatsvormingsproces wel al enigszins was afgestompt¹⁴. Met hun absolutistische idealen en godsvrucht vonden de aartshertogen een sterke bondgenoot in de contrareformatorische kerk. Naar de bevolking toe vertaalde deze pragmatistische alliantie van troon en altaar zich in het propageren en opleggen van een nieuw ideologisch model, waarvan gehoorzaamheid, orthodoxie en zedelijkheid de einddoelstellingen vormden¹⁵. In dit artikel wordt aangetoond hoe en in welke mate Abraham Verhoeven met zijn *Nieuwe Tijdinghen* ten dienste van de vroeg-zeventiende-eeuwse absolutistische propagandapolitiek heeft gestaan.

ABRAHAM VERHOEVEN: EEN ACTIEVE PROPAGANDIST?

Om de persoonlijke inbreng van Abraham Verhoeven in de vroeg-zeventiende-eeuwse propagandapolitiek adequaat in te schatten, dient eerst de juridische en politieke context waarbinnen een dergelijke drukker kon opereren te worden toegelicht. Censuur op druksels is immers vrijwel even oud als de boekdrukkunst zelf. In de Zuidelijke Nederlanden valt vooral tijdens de zestiende eeuw een bijzondere toename van niet alleen kerkelijke, maar ook wereldlijke censuur waar te nemen, te beginnen bij de talrijke edicten uitgevaardigd door Karel V (1500-1558), cumulerend in het invloed-

13 J. Censer, 'Recent approaches to the eighteenth-century press, a review article', *Comparative studies in society and history*, XXXI (1989) 783.

14 C. H. Carter, 'Belgian autonomy under the archdukes (1598-1621)', *Journal of modern history*, XXXVI (1964) 245-259; R. Bonney, 'Absolutism: what's in a name', *French history*, I (1987) 94-117.

15 Soly, 'Plechtige intochten', 357. Zie ook A. K. L. Thijs, *Van geuzenstad tot katholiek bolwerk, maatschappelijke betekenis van de kerk in contrareformatorisch Antwerpen* (Turnhout, 1991).

rijke Edict van 29 april 1550¹⁶. Hierbij bestond de strategie van de overheid niet enkel uit louter repressie ten aanzien van ontoelaatbare druksels, maar geleidelijk ook meer en meer uit een strenge vorm van preventieve censuur, onder meer door middel van de selectieve uitvaardiging van drukkersoctrooien. Een dergelijk octrooi vormde voor een drukker de enige mogelijkheid om aan legale nieuwsverspreiding te doen. Het werd verkregen na voorlegging van drie documenten : een attest van orthodoxie, een attest van goed gedrag en een attest van beroepsbekwaamheid, respectievelijk afgeleverd door de geestelijke en de gemeentelijke overheid en het erkende ambacht. Een octrooi was bovendien niet gratis: de geldsom die men hiervoor diende neer te tellen, was afhankelijk van de winst die men boekte.

Het octrooi hield duidelijk afgelijnde rechten en plichten in waaraan de drukkers zich onvoorwaardelijk dienden te houden. Zo moest de titelbladzijde van elk druksel verplicht de naam van de drukker, van de schrijver en plaats en datum van verschijnen vermelden. Filips II (1527-1598) voorzag in de aanstelling van een 'prototypographicus' of hoofdprinter, die het hoger toezicht uitoefende op alle drukkersbedrijven. Toch was de censuur niet altijd even efficiënt. Dat blijkt onder meer uit de talrijke heruitvaardigingen van persreglementeringen bij het begin van de zeventiende eeuw¹⁷. De bestaande wetgeving op de drukpers bleef gewoon van kracht toen omstreeks diezelfde tijd ook periodieken begonnen te verschijnen. Een gazettier moest wel gratis overheidsmededelingen publiceren en tevens een aantal exemplaren van zijn krant afstaan aan onder meer de Geheime Raad, de Raad van Financiën en aan de Bibliotheek van Leuven¹⁸. De overheid stond niettemin eerder achterdochtig tegenover het openbaar maken van haar handelingen, tenzij het een publicatie van verordeningen betrof. Buitenlands nieuws nam dan ook een veel grotere plaats in dan het binnenlandse¹⁹.

Het ontstaan van kranten was een typisch stedelijk fenomeen. Dat Abraham Verhoeven, een van de eerste gazettiers van Europa, bovendien een Antwerpenaar was, is helemaal niet toevallig. Ondanks de val van Antwerpen in 1585 beschikte de metropool bij het begin van de zeventiende eeuw nog steeds meer dan welke andere stad in de Zuidelijke Nederlanden ook, over specifieke sociaal-economische, politieke, godsdienstige en culturele troeven. De sluiting van de Schelde en het verlies van het belangrijke noordelijke achterland konden niet verhinderen dat Antwerpen zich nog een halve eeuw als handelscentrum en vooral als internationale geldmarkt wist te handhaven. De Antwerpse boekdrukkunst kende nog tot omstreeks 1640 een mooie

16 Voor hetgeen volgt: Th. Luyckx, 'De gazettiers en hun octrooien tijdens het Ancien Régime', *Handelingen van het XXIVe Vlaamse filologencongres* (Leuven, 1961) 435-447; G. van Dievoet, 'De wetgeving op de drukpers en boekhandel in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden', *Liber amicorum prof. Antoon Breyne* (Leuven, 1980) 271-294.

17 *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Règne d'Albert et Isabelle 1597-1621*, V. Brants, ed. (Brussel, 1912) 33-35, 129-132.

18 Luyckx, 'De gazettiers', 446-447.

19 G. Weil, *Le journal. Origines, évolution et rôle de la presse périodique* (L'évolution de l'humanité, XCIV; Parijs, 1934) 33.

nabloei²⁰. Door haar strategische ligging werd de Scheldestad immers het geschikte bolwerk van waaruit de contrareformatische idealen konden worden uitgedragen naar het 'rebelse en ketterse' Noorden²¹. De typografische sector—met de drukkerij van Plantijn-Moretus op kop — werd als belangrijk instrument van het militante katholicisme ingezet en dit met de intellectuele en financiële steun van de religieuze, politieke en economische elites. Dit resulteerde onder meer in talrijke vulgariserende studies — voornamelijk godsdienstige werken — in de volkstaal. De positie van Antwerpen als internationaal handelscentrum bracht bovendien ook de productie van onregelmatig verschijnende nieuwsblaadjes met zich mee. Het uitgeven van dergelijke 'tijdinghen' werd een Antwerpse specialiteit in handen van enkele minder belangrijke drukkers²².

Abraham Verhoeven behoorde tot het milieu van deze drukkers, een wereldje vol van onderlinge naijver en concurrentie. Dergelijke lieden hadden er alles voor over om door hun winsten hoger op de sociale ladder te klimmen, in de hoop ooit eens te behoren tot de kring van voornamelijk drukker-uitgevers rond de drukkerij Plantijn-Moretus. Verhoeven werd in 1575 geboren te Antwerpen als zoon van Abraham Verhoeven de Oude en Catharina Zegers²³. Hij stamde uit een oude Antwerpse kunstenaarsfamilie. Tot zijn veertien jaar was hij protestant. Pas op 29 augustus 1589 werd hij in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal gedoopt. Na de overgave van Antwerpen aan Farnese (1585) werden alle inwoners immers verplicht zich binnen de vier jaar weer tot de katholieke godsdienst te bekeren. Zo niet dan moesten ze de stad verlaten. In de herfst van 1604 nam de vermaarde Antwerpse Sint-Lucasgilde Verhoeven op als vrijmeester-kunstdrukker. Zo kon hij het drukkersberoep uitoefenen en zijn waren uitstallen: boeken, prenten, godsdienstige 'beeldekens', almanakken, gelegenheids- en feestdruksels,... In 1605 richtte hij een verzoekschrift tot de aartshertogen Albrecht en Isabella om nieuwsberichten te mogen verspreiden. Zijn octrooi liet hem toe militaire verrichtingen te verslaan en uit te geven. De bedrijvigheid nam met de jaren steeds toe en vanaf 1620 drukte hij, dankzij een vernieuwd octrooi, ook zijn met enige regelmaat verschijnende *Nieuwe Tijdinghen*²⁴. Tussen 1620 en 1629 rolden,

20 F. de Nave, 'Een typografische hoofdstad in opkomst, bloei en verval', in : J. van der Stock, ed., *Antwerpen, verhaal van een metropool 16de-17de eeuw* (Antwerpen, 1993) 94; M. Sabbe, *De Moretussen en hun kring. Verspreide opstellen* (Antwerpen, 1928) 123-126.

21 Zie M.-J. Marinus, 'De Contrareformatie te Antwerpen (1585-1676). Kerkelijk leven in een grootstad' (Leuven, 1993, onuitgegeven doctoraatsverhandeling).

22 M. Hoc, 'Publications anversoises relatives aux campagnes de l'archiduc Albert', *Gulden Passer*, III (1925) 32-50; L. Voet, 'Abraham Verhoeven en de Antwerpse pers', *Gulden Passer*, XXXI (1953) 1-37; Thijs, *Van geuzenstad tot katholiek bolwerk*, 62-64.

23 Over Abraham Verhoeven is reeds heel wat verschenen. De voornaamste bijdragen zijn A. Goovaerts, *Abraham Verhoeven d'Anvers, le premier gazetier de l'Europe. Etude bio-bibliographique* (Antwerpen, 1880) en F. J. van den Branden, *Ontstaan van het nieuwsblad te Antwerpen. Abraham Verhoeven en zijn leven 1575-1652* (Antwerpen, 1902). Onze meeste informatie komt, met enige nuanceringsen, uit het werk van de Antwerpse archivaris F. J. van den Branden.

24 Van den Branden, *Ontstaan van het nieuwsblad*, 40-41, 49-57.

naast losse nieuwsberichten en pamfletten, ook minstens 1336 verschillende *Tijdinghen* van zijn persen²⁵.

Naar alle waarschijnlijkheid was Verhoevens succes in de drukkerswereld aanvankelijk niet erg groot. Deze zwakke positie kan mogelijk verklaren waarom de overheid juist hem als gazetier privilegeerde en steunde. Als gevolg van zijn financiële problemen en drang naar sociaal aanzien moet de verleiding voor Verhoeven erg groot zijn geweest om zich voor de 'propagandamachine' te laten inspannen. Bovendien was het een middel om zijn trouw aan de katholieke kerk en de overheid te uiten en volledig met zijn protestantse afkomst en verleden te breken. Verhoeven beschikte overeen gezonde dosis commerciële ondernemingszin. Bij het uitgeven van de *Nieuwe Tijdinghen* had hij zeker niet in eerste instantie de bedoeling het regime van de aartshertogen te steunen. Hij was vooral een 'commerçant' en geen actief propagandist. De taak van een gazetier beperkte zich trouwens hoofdzakelijk tot het verzamelen en drukken van nieuwsberichten die hij elders had opgevangen of die hem van hogerhand werden aangereikt²⁶. Verhoeven en collega's waren dus geen echte journalisten maar in de eerste plaats uitgevers. Zij dienden vooral in contact te staan met de 'juiste' personen, die op hun beurt een beroep konden doen op een netwerk van professionele informanten.

De intellectuele inbreng van Abraham Verhoeven als communicator in het proces van nieuwsvoorziening bleef dus zeer beperkt. Eén van de stuwende krachten achter de organisatie van de *Tijdinghen* was wellicht Aubertus Miraeus (1573-1640), een vurig apologeet en naaste medewerker van de aartshertogen²⁷. Als hooggeplaatst kannunnik had Miraeus op zijn beurt contacten met andere gezaghebbende figuren uit Antwerpen: Laurentius Beyerlinck (1578-1627), Zeger van Hontsum (f 1643) en Petrus Coens (1579-1645), eveneens leden van het Antwerps kapittel, die onder meer ook optraden als boekencensors. Het zijn hun initialen die zich onderaan de *Tijdinghen* bevinden. Als humanist en geleerde maakte Miraeus bovendien deel uit van de

25 De allereerste 'echte' *Nieuwe Tijdinghen* verschenen na ontvangst van zijn tweede octrooi op 28 januari 1620 (zijn eerste privilege uit 1605 is niet bewaard). Pas dan kreeg hij officieel van de aartshertogen de toelating 'te mogen drucken ende te snijden in houdt oft Copere Platen, ende te vercoopen, in alle landen van hare ghehoorsaemheydt, alle de Nieuwe Tijdinghen, Victorien, Belegheringhen, ende innemen van Steden, die de selve Princen souden doen oft becomen, soo in Vrieslandt, oft ontrendt den Rhijn...ende alle Victorien, Belegheringhen, innemen van steden ende Casteelen die voor de Keyserlijcke Majesteyt souden gheschieden in Duytslandt, in Bohemen, Moravien, Oosten Rijck, Silesien, Hungarijen ende andere Provintien in het kcyser rijck ghelegen, ghe-exploiteert van wegen den Grave van Bucquoy, ende Dampier, oft andere, midts-gaders oock alle de Nieuwe Tijdinghen van Hollandt, Brabant, ende andere Provintien van overmaze comende,...'. Algemeen Rijksarchief, Brussel (ARAB), Geheime Raad, Spaanse periode, nr.1277, 6 maart 1620.

26 Zie ook M. Schneider, *De Nederlandse krant. Van 'nieuwstijdinghe' tot dagbladconcentratie* (Amsterdam, 1968) 26.

27 J. van Dooren, 'Aubertus Miraeus : een apologeet uit de 17de eeuw' (Leuven, 1974, onuitgegeven licentiaatsverhandeling) 55, 66-67, 72-74; A. Wauters, 'Miraeus (Aubert le Mire, dit)', *Biographie nationale*, XIV (1897) 882-895; E. Sabbe, *Brabant in 't verweer. Bijdrage tot de studie der Zuidnederlandse strijdliteratuur in de eerste helft der zeventiende eeuw* (Antwerpen, 1933) 34; E. Rombauts, *Richard Verstege, een polemist van de Contrareformatie* (Brussel, 1933) 197.

Antwerpse post-Lipsiaanse humanistenkring, waartoe onder anderen ook Caspar Gevartius (1593-1666) — stadssecretaris van Antwerpen van 1621 tot 1662 — en Erycius Puteanus (1574-1646) behoorden: figuren die de activiteiten van Verhoeven nauwgezet in het oog hielden. In Miraeus' briefwisseling met Gevartius valt trouwens zo nu en dan Verhoevens naam²⁸. Miraeus liet bovendien zelf een aantal berichten door Verhoeven publiceren, waarvan de meeste handelen over de Dertigjarige Oorlog²⁹.

Men is er sinds E. Rombauts' belangrijke stilistische onderzoek ook vrijwel zeker van dat de contrareformatorische polemist Richard Verstegen (ca. 1550-1640) een aantal anonieme pamfletten liet drukken bij Abraham Verhoeven³⁰. Rond Verstegens precieze betrokkenheid bij de samenstelling van de *Nieuwe Tijdinghen* bestaat evenwel nog geen volledige duidelijkheid³¹. Toen Verhoeven in 1629 vanwege financiële en privé-problemen zijn driemaal per week uitgegeven nieuwstijdingen terugbracht tot een weekblad, stelde Verstegen niettemin in de voorrede van zijn boekje *Recreative Beschrijvinge* (1630):

Soo hebbe ick om ledicheyt te eviteren (van andere occupatien intermissie hebbende) de penne wederom in de handt genomen.

Met die 'andere occupatien' zou volgens Rombauts de medewerking aan de samenstelling van de *Tijdinghen* bedoeld worden³². Uit Verstegens levensloop blijkt in ieder geval dat hij beschikte over de nodige capaciteiten om een belangrijke redacteursfunctie te vervullen. In Engeland had hij ervaring opgedaan als journalist en spionnieuwsbrieffschrijver in dienst van Spanje. Vanwege zijn radicaal katholicisme werd hij er verbannen. Hij vestigde zich te Antwerpen, waar hij naast Engelse en Latijnse

28 In een brief van 9 oktober 1620 vroeg Miraeus Gevartius erop toe te zien dat alle details in verband met de slag bij Valtellina die hij doorgezonden had, in Verhoevens *tijdinghen* zouden verschijnen. In een brief van tien dagen later drong hij erop aan Verhoeven een aantal exemplaren van de *tijdinghen* over Valtellina te doen verspreiden in Holland opdat de arminianen op die manier het goede voorbeeld van de Valtellinezen zouden voorgeschoteld krijgen. Ook in brieven van 19 en 27 februari had Miraeus het over publicaties die Verhoeven moesten bereiken. Koninklijke Bibliotheek, Brussel (KBB), Ms. 5988, correspondentie van E. Puteanus. Zie ook B.C. de Ridder, *Aubert le Mire, sa vie, ses écrits* (Mémoires de l'Académie royale de Belgique, XXXI; Brussel, 1863) 31-32, 106-108.

29 *Belli Bohemia origo, progressus et finis...* (Antwerpen, 1620), Universiteitsbibliotheek Gent (UBG), M 1719; *Dresdanipraedicantis Epistola ad N. Francofurtensem, de calvinistis bello persequendis. Scripta Dresdae in Saxonia...* (Antwerpen, 1620), UBG, A 35845 (2); *Sommaire contenant...* (Antwerpen, 1621), UBG, A 35845; *De rebus gestis ab excellentissimo et fortissimo belli duce Ambrosio Spinola...* (Antwerpen, 1621), UBG, A 35845 (7); *De vita et morte Philippi III...* (Antwerpen, 1621), UBG, A 35844.

30 Rombauts, *Richard Verstegen*, 198, 302-310; W. J. C. Buitendijk, *Het calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse literatuur van de Contrareformatie* (Groningen, 1942) 217-223.

31 W. J. C. Buitendijk, 'Richard Verstegen als verteller en journalist', *De nieuwe taalgids*, XLVI (1953) 21-30(26-30).

32 Rombauts, *Richard Verstegen*, 200. Zie ook de belangrijke nieuwe argumenten in P. Arblaster, 'Het wereldbeeld van Richard Verstegen (ca. 1550-1640), agent van de katholieke reformatie' (Leuven, 1994, onuitgegeven licentiaatsverhandeling). Arblaster werkt zijn argumenten momenteel uit in een doctoraat over 'Current-affairs publishing in the Southern Netherlands 1598-1648'.

ook Nederlandse werkjes publiceerde, die getuigen van zijn gedrevenheid in de strijd tegen de Reformatie en van zijn talenkennis. Een aantal van zijn publicaties droeg hij op aan de burgemeesters en schepenen van de steden Antwerpen en Brussel, in de hoop op die manier bij hen in de gunst te komen.

Voor meer poëtische stukken heeft Verhoeven wel eens een beroep gedaan op de rederijker Joan Ysermans (ca. 1590-na 1631) en wellicht op de dichter-humanist Joannes Hemelarius (ca. 1580-1655)³³. Als kanunnik van de Onze-Lieve-Vrouwe-kathedraal te Antwerpen behoorde Hemelarius tot de vriendenkring van hooggeplaatste figuren als Miraeus, Verstegen, de jezuïet Carolus Scribani (1561-1629) en de geleerde Gevartius. Verhoeven beschikte tevens over heel wat anonieme medewerkers, wier aandeel in dit prille stadium van krantendrukkerij moeilijk te meten valt. Zo nu en dan geven de *Nieuwe Tijdinghen* de indruk letterlijke kopieën te zijn van handgeschreven brieven en rapporten die Verhoeven rechtstreeks of onrechtstreeks bereikt hadden via officiële of semi-officiële berichtgevers zoals diplomatieke agenten, veldschrijvers, stadssecretarissen, hooggeplaatste personen... Een minder officieel kanaal vormden de brieven van reizende kooplieden, geleerden, zeelieden, militairen, ooggetuigen, persoonlijke kennissen... Ondanks het gebrek aan concrete bewijzen is duidelijk dat de jezuïeten de personen bij uitstek waren om informatie door te geven en te vertalen. Zoals blijkt uit een Hollands naamloos spitschrift waren de protestanten ervan overtuigd dat Verhoeven zich door hen, en meer bepaald door pater Maximiliaan van Habbeke (1580-1637), liet inspireren³⁴. De orde speelde een voorname rol in het openbaar leven te Antwerpen en onderhield ook nauwe betrekkingen met onder anderen Verstegen en Miraeus. Verhoevens voorname contactpersonen bepaalden wat wel en wat niet gepubliceerd mocht worden. Hoe ze dat deden en of ze daarbij een bepaalde systematiek hanteerden, wordt duidelijk door de *Nieuwe Tijdinghen* nader te analyseren.

BEKNOPTE ANALYSE VAN DE EERSTE ZUID-NEDERLANDSE PERIODIEKE PROPAGANDA

Zoals hierboven reeds werd aangegeven, kadert het ontstaan van periodieken in de

33 Zie A. E. C. Simoni, 'Poems, pictures and the press. Observations on some Abraham Verhoeven newsletters (1620-1621)', in: F. de Nave, ed., *Liber amicorum Leon Voet* (Antwerpen, 1985) 353-373 (358-360, 369-373). Aan Ysermans wordt het volgende in twee talen uitgegeven stukje toegeschreven: *Aan zijn Hoocheyt...* (Antwerpen, 1620), Stadsbibliotheek Antwerpen (SBA), A : [1,112] B 17885 ; *A son Alteze...* (Antwerpen, 1620), UBG, A35845. De nummers waaraan Hemelarius misschien heeft meegewerkt (nrs. 19,20,21 van het jaar 1621) bevinden zich in de British Library (L104-106) en zijn pas vrij recent ontdekt door A. E. C. Simoni, *Catalogue of books from the Low Countries 1601 -1621 in the British Library* (Londen, 1990) 342.

34 In *Coutenantie van Peter en Pauwels binnen Antwerpen, van wat nieuws komt op zeker ogenblik de bewering voor dat 'den selven Pater Maximiliaan Abraham Verhoeven in sijn Gazetten so ghecourageert ende ghestijft heeft' en op de vraag 'Abraham Verhoeven ghelooft die dan soo lichtelijck dat Pater Maximiliaan ende de syne hem wijs maect' luidt het beslist 'ja hy in trouwen, want sy de Visiteurs zijn. Oock houdt het Verhoeven soo met de Spagniaerts, dat...'*. Zie E. Sabbe, *Brabant in 't verweer. Bijdrage tot de studie der Zuidnederlandse strijdliteratuur in de eerste helft der zeventiende eeuw* (Antwerpen, 1933) 157. Buitendijk betwijfelt evenwel de effectieve rol van Maximiliaan van Habbeke: Buitendijk, 'Richard Verstegen als verteller', 26.

pogingen van de overheid om, via het stimuleren van regelmatig verschijnende berichtgeving, de verspreiding van opruiende vlugschriften en pamfletten zoveel mogelijk te neutraliseren. Bijgevolg dienden niet alleen de inhoud, maar ook de specifieke vorm, stijl en periodiciteit van de *Nieuwe Tijdinghen* propagandistische doeleinden. Vanaf 1620 — het jaar van zijn vernieuwde octrooi en dus het aanvangsjaar van de 'officiële' *Tijdinghen* —, gaf Abraham Verhoeven gemiddeld twee tot drie keer per week een krant uit³⁵. De naam van die kranten kon vooral aanvankelijk variëren van *Nieuwe Tijdinghe* tot *Waerachtig Verhael, Gazette..?*³⁶. Vanaf 1621 bezat elke krant geleidelijk aan dezelfde opmaak, gekenmerkt door titel, volgnummer, datum, Verhoevens adres op de Lombaerdevest en paginering³⁷. Het midden van het titelblad was vrijwel altijd versierd met een eenvoudige houtsnede, die de ene keer gebaseerd was op betere kwaliteitsgravures, de andere keer op oudere 'volksprenten'. Afbeeldingen van een zee- of veldslag, een portret, een wapenschild,... dienden meestal ter illustratie. Soms fungeerden ze enkel als blikvanger en was de relatie met de inhoud van de tekst geheel afwezig. Het waarheidsgetrouwe karakter van stadsgezichten en portretten was vaak ver te zoeken. Ook twee- of meervoudig gebruik van eenzelfde gravure voor verschillende nieuwsberichten kwam geregeld voor. Naast een louter illustratieve of versierende functie, bezaten enkele prenten ook een karikatuurale, propagandistische boodschap. In *Een cort verhael van een nieuwen Draeck ende afgoden van Hollant* uit januari 1621 vindt men daar een mooi voorbeeld van, dat reeds door E. Sabbe werd becommentarieerd³⁸. Deze *Tijdingh* verscheen naar aanleiding van de Habsburgse overwinning op het Boheemse leger op 8 november 1620 nabij Praag. De gravure stelt een zevenkoppige apocalyptische draak voor, waarvan elke kop voor één van de protestantse bondgenoten staat. Zo is in één van de koppen Prins Maurits (1567-1625) te herkennen en ligt de kop die paltsgraaf en 'winterkoning' Frederik V van Bohemen (1596-1632) symboliseert, afgehakt op de grond. Onder de buik van de draak bevinden zich een aantal calvinistische predikanten die zich laten zogen door het 'monster van de ketterij'.

De berichten in de *Tijdinghen* werden steeds per thema en vervolgens naargelang hun geografische oorsprong geklasseerd. De hoofdtitel of 'krantenkop' dekte min of

35 Voor een lijst met titels en bewaarplaatsen van Verhoevens gekende druksels: M.-T. Lenger, ed., *Bibliotheca Belgica, Bibliographie générale des Pays-Bas* (Fondée par F. van der Haeghen, Brussel, 1964-1975). Deel V, 671-678 van deze *Bibliotheca Belgica* bevat een interessante anonieme bijdrage over Verhoeven. Recentelijk werden door Simoni nog vier onbewaard gewaande *Tijdinghen* teruggevonden in de British Library (NT (1621) nrs. 19-21, (1622) nr. 83). Zie Simoni, *Catalogue of books*. Hierdoor zijn er in totaal 1274 'echte' *Nieuwe Tijdinghen* bewaard en 62 verloren. De vier Londense exemplaren hebben wij niet bij ons onderzoek kunnen betrekken.

36 Zie J. Hellemans, 'L'apparition des gazettes en Belgique: le *Postillon ordinaire*, la *Récite* et le *Cour(r)ier véritable des Pays-Bas*', in: H. Duranton, C. Labrosse, P. Rétat, éd., *Les gazettes européennes*, 14.

37 Het eerste deel van de titel was meestal in een groot gotisch of humanistisch lettertype gedrukt (vaak ging het om het hoofdbericht), het tweede deel in een iets kleinere humanistica (iets minder belangrijke thema's). De tweede pagina werd steeds blanco gehouden. De meeste *Tijdinghen* zijn in octavo- of quartoformaat, genummerd aan de hand van een bepaalde signatuur (bijvoorbeeld aii-aiiij) en tellen zo'n vier à acht folio's.

38 AT(1621)nr. 4, UBG, M 1621(5). Sabbe, *Brabant in 't verweer*, 85-86.

meer de lading van de rest van de krant. De stijl van de berichtjes was — wellicht bewust — kleurloos en weinig verzorgd : een opeenstapeling van droge feiten, zonder achtergrondinformatie en met slechts zelden opiniërende artikelen. Dit routineuze karakter van de berichtgeving maakte het immers veel moeilijker het goede van het slechte nieuws, het bijzondere van het minder bijzondere te onderscheiden. Door het pagineren en nummeren van de kranten werd bovendien aan alle berichten een min of meer evenwaardig karakter gegeven en werden zelfs de meest ongewone politieke gebeurtenissen geanalyseerd. Net zoals H. M. Solomon voor de Franse *Gazette* van Renaudot heeft geconstateerd, werd ook in de *Nieuwe Tijdinghen* vooral het slechte nieuws door zowel het regelmatig verschijnen als door de vaste structuur en stijlkenmerken verdoezeld³⁹. De onpersoonlijke toon van de berichtgeving maakte tenslotte dat de *Tijdinghen* ten dele konden fungeren als een vrij onopvallende maar daarom niet minder efficiënte spreekbuis van de wereldlijke en kerkelijke overheden.

De *Tijdinghen* naar inhoud bestuderen op propagandistische karakteristieken kan zowel kwantitatief als kwalitatief⁴⁰. Onze eerste analyse vertrekt vanuit een kwantitatief onderzoek van de aanwezige thema's in de *Nieuwe Tijdinghen* gedrukt tussen 1620 en 1629. Op die manier kan men achterhalen welk soort berichten mocht worden vrijgegeven, het aantal keer dat ze voorkwamen en welk belangrijk nieuws — vanuit het huidig historisch inzicht — niet gepubliceerd werd, of althans toch duidelijk minder onder de aandacht werd gebracht. Voor deze kwantitatieve analyse werd gebruik gemaakt van een — weliswaar artificiële — thematische indeling waarin krant per krant op basis van de titelpagina geïndiceerd werd. In totaal werden, per jaar, een elftal thema's onderscheiden die in Tabel 1 van de bijlagen terug te vinden zijn.

Een vluchtig overlopen van de gemiddelden op lange termijn, voor de volledige periode 1620-1629, leert onmiddellijk welk soort nieuws bij uitstek in de *Tijdinghen* terug te vinden is. Uit de cijfers blijkt bovenal het absolute overwicht van de oorlogsberichtgeving. De Dertigjarige en de Tachtigjarige Oorlog beslaan samen meer dan de helft (59,6 %) van het nieuws. Hierbij kan men nog de berichten voegen over de oorlog in Valtellina, die over de strijd tussen de Polen en de Turken en die over de wapenfeiten geleverd binnen het Ottomaanse Rijk, hetgeen resulteert in maar liefst 63,4 % aan expliciete berichtgeving over het wel en wee van de militaire activiteiten. De religieuze thema's vormen een tweede uitgesproken aandachtspunt : de nieuwtjes over de katholieke kerk, over de hugenoten in Frankrijk en over de godsdienstconflicten in Engeland beslaan samen 7,3 %. Daar zijn de berichten over de Tachtigjarige Oorlog waarin religieuze argumenten gehanteerd worden, nog niet eens bij inbegrepen. Tenslotte heeft ook het hofleven een belangrijk aandeel in de *Tijdinghen*. De 'heroï-

39 H. M. Solomon, 'The gazette and antistatist propaganda: the medium of print in the first half of the seventeenth century', *Canadian journal of history*, XL (1968) 1-17.

40 Voor onze kwantitatieve analyse beperkten wij ons om praktische redenen tot de in België' bewaarde 'echte' *Nieuwe Tijdinghen*. Bij onze kwalitatieve analyse worden evenwel alle druksels van Verhoeven betrokken. Vergelijk de terechte opmerkingen van Simoni, 'Poems, pictures and the press', 353.

sehe' exploten van edellieden en de vorstelijke activiteiten en rituelen zijn goed voor 5,6 % van de berichten. Deze percentages reflecteren enkel de berichtgeving van die *Tijdinghen* waarvan de titelbladzijde in haar geheel aan één enkel thema is gewijd. Men mag er van uitgaan dat dezelfde verhouding van nieuws over militaire, aristocratische en religieuze aangelegenheden ook terug te vinden is in die 21,1 % van de *Tijdinghen* met een gevarieerde titelpagina. De *Nieuwe Tijdinghen* vormden een kroniek van de activiteiten van leger, kroon en kerk, niet toevallig ook de pijlers van de Ancien Régime-maatschappij.

Om het propagandistische karakter van de *Tijdinghen* aan de hand van een kwantitatieve analyse bloot te leggen, dient vooral te worden bestudeerd hoe de evolutie in de berichtgeving zich verhoudt ten opzichte van de evenementiële geschiedenis waarvan de nieuwsberichten de neerslag pretenderen te zijn. Bij nader onderzoek van de jaarlijkse hoeveelheid berichten over de Dertigjarige Oorlog blijkt vooreerst dat een opvallend hoogtepunt zich heeft voorgedaan in 1620 (89,7 % van alle voorpagina-berichten), het jaar waarin de strijd een bijzonder gunstig verloop heeft gekend voor de Spaanse Habsburgers. Bovendien kende het thema van de Dertigjarige Oorlog in dat jaar nog zeer weinig concurrentie van dat van de Tachtigjarige, die tot 1621 vanwege het Twaalfjarige Bestand een periode van windstille heeft gekend. Van zodra het militaire tij in de Dertigjarige Oorlog begon te keren, toonden de Antwerpse *Tijdinghen* hiervoor opvallend minder belangstelling, om een dieptepunt in de berichtgeving te bereiken in de jaren 1624-1625, gevolgd door opnieuw een opmerkelijke stijging in 1626-1627. De opvallende verschillen tussen de jaren 1625 en 1626 werden met omgekeerde evenredigheid volledig gecompenseerd door de berichtgeving over de Tachtigjarige Oorlog, die sinds 1621 in alle hevigheid was hervat en aanvankelijk een heel tegengesteld verloop kende: waar 1625 voor de Spaanse Nederlanden nog een zegejaar was, betekende 1626 een jaar van tegenspoed. Alles wijst er zelfs op dat voor de berichtgeving in de *Tijdinghen* het verloop van de Tachtigjarige Oorlog primeerde op dat van de Dertigjarige: pas wanneer de Tachtigjarige Oorlog minder vlot verliep, werden successen in de Dertigjarige Oorlog in de verf gezet. Met andere woorden: vooral wanneer de oorlogsprikelen dicht bij huis wijselijk verzwegen werden, diende de berichtgeving over het verder afgelegene strijdgewoel soelaas te leveren. Om die reden is het interessant om precies het thema van de Tachtigjarige Oorlog verder uit te diepen. Hiertoe hebben we alle berichten uit de *Nieuwe Tijdinghen*, handelend over de Tachtigjarige Oorlog, jaar per jaar geklasseerd volgens een aantal subthema's, zoals aangegeven in Tabel 2 van de bijlagen.

Nader onderzoek van de evolutie in de berichtgeving over de Tachtigjarige Oorlog toont aan dat enkel de twee belangrijkste subthema's, namelijk de land- en de zeeoorlog, echte fluctuaties hebben gekend. De berichten gericht tegen het calvinisme vormden daarentegen een jaarlijks met regelmaat weerkerend ingrediënt, terwijl de andere nieuwtjes sterk verbonden waren met een specifiek evenement. Wat betreft de fluctuaties in de berichtgeving over land- en zeeoorlog valt op dat, afhankelijk van de militaire successen, nu eens veldslagen, dan weer zeeslagen in de kijker stonden. Het

subthema landoorlog primeerde voornamelijk van 1621 tot en met 1625, de periode waarin het Spaanse leger een aantal succesvolle veldslagen uitvocht. Vanaf 1626, toen de landoorlog voor de Spaanse Nederlanden minder gunstig begon te verlopen, overheersten de berichten over de maritieme oorlog. Geheel toevallig was dit niet: de Brusselse en Spaanse overheden namen vanaf 1626 de beslissing om over te stappen van een offensieve landoorlog op een economische, defensieve zeeoorlog. In dit kader werd trouwens in 1626 het plan opgevat om de Antwerpse Schelde via een kanaal te verbinden met de Maas en de Rijn. Door praktische en vooral financiële problemen is die *Fossa Eugenia* niet meer dan een illusie gebleven⁴¹. Toch slagen de *Nieuwe Tijdinghen* erin de Tachtigjarige Oorlog, net zoals de Dertigjarige, voor te stellen als één groot succesverhaal over de Spaans-Habsburgse troepen.

Onze kwantitatieve analyse gaf een beeld van de 'conjunctuur van de berichtgeving'. In de volgende paragrafen wordt het impressionisme van dit op cijferreeksen gebaseerde beeld enigszins verfijnd. Propaganda veruitwendigt zich immers niet alleen in het al dan niet publiceren van bepaald nieuws. Propaganda wordt ook veel fijner gespeeld, tekent het discours van de berichtgeving en maakt gebruik van een aantal specifieke technieken. Verhoevens *Tijdinghen*, die nog niet op een lange traditie van gedrukte propaganda konden bogen, zijn op dit gebied naar de hedendaagse normen nog weinig subtiel. Men kan dan ook moeiteloos een aantal zeer duidelijke propaganda-technieken onderscheiden. Om deze te illustreren, gaan wij nader in op de drie grote aandachtspunten van de *Tijdinghen*: leger, kroon en kerk. Onze kwantitatieve analyse liet al vermoeden welke vuistregel in de berichtgeving consequent werd toegepast: 'slecht nieuws, geen nieuws'. De voorstellingswijze van de beschreven gebeurtenissen bevestigt deze regel ten volle.

De oorlogspropaganda in de *Nieuwe Tijdinghen* veruitwendigt zich in zwaar vertekende voorstellingen van de Spaanse troepen en vloot. Frontinformatie die de drukkerij van Verhoeven bereikte, werd systematisch gemanipuleerd. Zo kreeg de lezer gewoonlijk een zwart-wit-voorstelling voorgeschoteld van het winnende Spaanse leger *versus* het verliezende en afdruipende vijandelijke leger. Door gedetailleerde opsommingen van de hoeveelheden infanterie, cavalerie en schepen en door kleurrijke beschrijvingen van de massa's voedselvoorraad en binnengehaalde buit, werd de indruk gecreëerd dat het Spaanse leger groot, sterk en eendrachtig was. Deze impressie werd nog versterkt door breedvoerige uiteenzettingen over de organisatie en structuur van het leger en door de verheerlijking van de voornaamste bevelhebbers, waaronder uiteraard de 'vrome Spinola'. Andere vaste ingrediënten waren het aantal wapens, de sterkte van het geschut, de op tijd uitbetaalde soldij en het dapper gedrag van de Spaanse troepen. Daartegenover stond dan het beeld van een zwakke vijand, die in bijna elke zee- of veldslag gigantische verliezen leed. De Spaanse zeeoorlog werd geregeld via nieuwsberichten over de triomfantelijke kapersactiviteiten van de Spaanse

41 Zie A. J. Veenendaal, 'De *Fossa Eugenia*', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, XI (1956)2-39.

vloot vanuit Oostende en Duinkerken verheerlijkt. De Republiek daarentegen, werd volgens gekruide verhalen in de *Tijdinghen* geteisterd door hoge schattingen, prijsstijgingen, geldgebrek, volksoproeren, slabakkende handel, ziektes, muiterij en op de koop toe een wankele verstandhouding met haar Franse en Engelse bondgenoten. Als men de *Tijdinghen* mocht geloven, dan kon het 'rebellerende' volk slechts snaken naar vrede met de Spaanse Nederlanden.

Overwinningen van het Spaanse leger werden vanzelfsprekend dik in de verf gezet, zoals in het geval van de belegering en de inname van Breda op 5 juni 1625. Deze gebeurtenis gaf aanleiding tot een stroom van nieuwsberichten over de overgave, het akkoord, de buit en de intocht van Isabella. Breda bleef de *Tijdinghen* lange tijd inspireren: triomfantelijke berichten werden afgewisseld met spottende pamfletten en tussendoor permitteerde Verhoeven het zich uit eigen naam zijn lezers te vragen God te danken voor alle behaalde overwinningen tijdens het 'zegejaar 1625'. In realiteit had de belegering van Breda Spanje zware inspanningen gekost voor wat in feite slechts een provinciestadje was⁴². In het geval van militaire tegenslagen — die vanzelfsprekend nooit in het middelpunt van de belangstelling stonden — werden de propagandatechnieken aangepast. Nederlagen werden in de eerste plaats sterk geminimaliseerd. Zo werd de inname van Oldenzaal (1626) door de Staatse generaal Ernst Casimir (1573-1623) voorgesteld als een onbenullig voorval vergeleken bij de vele rampen die de protestanten in Duitsland en elders te verduren kregen. In Verhoevens spottende pamflet *Droevige traenen van eene Hollandsche Bibel-suster*, dat vrijwel zeker door Richard Verstegen werd geredigeerd, klaagt een fictieve protestantse vrouw over de vele tegenslagen van haar geloofsgenoten⁴³. De inname van Oldenzaal kon haar duidelijk niet troosten :

Wat mach ons Oudenseels victorie maecken? Wat isser toch met sulcken nest bedreven?
Wat willen wij daer veel ligghen praeten? T'is cleyn profeyt dat ons dat Dorp can gheven/
Oock onder ons ghebiet t'can lang niet duren⁴⁴.

Ook het verlies van de stad Grol in 1627 werd door Verhoeven in de schaduw gesteld van de overwinningen die de Zuid-Nederlandse veldheer Tserclaes van Tilly (1559-1632) op dat moment in Duitsland boekte:

Al ist sake dat den vijandt het stedeken Grol nu verovert heeft dat en is maer te ghelijcken een Dorpken/ teghen dat Mons Tilly wint in Duytslandt...⁴⁵.

42 *Nieuwe Tijdinghen* over de val van Breda: NT (1625) nrs. 34, 36 (*sic* voor 35), 36, 38, 40, 42-46, 51, 53-55, 57, 58, 63, 65, 70, 75, 76, 88, KBB, III.33.519 ALP; NT (1625) nr. 49, SBA, (VI, 49) B 17885; *Verhael van de grote belegeringhe...* UBG, M. 1945; *Clacht van die Crancke Maecht van Holland!*... (Antwerpen, 1625), KBB III.33.519 ALP.

43 Rombauts, *Richard Verstegen*, 307-309.

44 *De droevige traenen van eene Hollandsche Bibel-suster...* (Antwerpen, 1621), Plantijn-Moretusmuseum Antwerpen (PMA), R.50.13. Zie ook Sabbe, *Brabant in 't verweer*, 151-155.

45 AT(1627)nr. 105, KBB, III.33.519 ALP.

Niet alleen werd negatief nieuws geminimaliseerd, 'valse geruchten' en foutieve berichten zaaiden bewust verwarring en onduidelijkheid. Zo werd de overwinning van de Hollanders op de Spanjaarden in Bahia (Brazilië, najaar 1624) als een vals gerucht gepubliceerd. Volgens de *Tijdinghen* hadden de Hollanders niet meer dan enkele kerken geplunderd⁴⁶. Op dezelfde wijze werd verwarring gezaaid rond de kaping van de zilvervloot door Piet Hein (1577-1629) en rond het vertrek van generaal Spinola naar Madrid in 1628⁴⁷. Nederlagen van het Spaanse leger werden tenslotte ook aangewend om het laffe en listige karakter van de vijand te illustreren. De brandstichting te Brabant, aangericht door Frederik Hendrik (1584-1647) in 1622, werd bijvoorbeeld het thema van een aantal hekelberichten over de weinig heldhaftige en oneerlijke houding van het Staatse leger, dat zich enkel wist te handhaven door zich op wreedaardige wijze aan weerloze burgers te vergrijpen⁴⁸.

Het motto 'slecht nieuws, geen nieuws' gold uiteraard ook voor de vrij te geven informatie over het doen en laten van de kroon. Geregeld werden lofzangen afgestoken op de voortreffelijkheid en voorbeeldigheid van het Habsburgse vorstenhuis. De vorst werd voorgesteld als een ideale en populaire vader-figuur, een toonbeeld van deugdzaamheid omgeven door alle mogelijke en denkbare pracht en praal. Deze voorstelling komt heel duidelijk naar voren in Verhoevens beschrijving van de begrafenis van aartshertog Albrecht in 1621. Isabella wilde via een somptueus begrafenisritueel — *het royael uutvaert Albrechti* — een laatste eer aan Albrecht brengen en tegelijk de Lage Landen de gelegenheid schenken hun dankbaarheid jegens de aartshertog uit te drukken. Een publieke apotheose moest zijn deugden voor eeuwig in het geheugen griffen. In de vier berichten die Verhoeven over dit evenement publiceerde, beschreef hij in gedetailleerde volgorde de talrijke symbolen en personages die werden meege dragen of meeliepen tijdens de plechtigheden en die verwezen naar de waardigheid en deugden van Albrecht. De *moirai*, mythologische schikgodinnen, bezongen in hun lamentatie het onontkoombare karakter van de dood. Voorwerpen zoals het zwaard, de kroon, de scepter, het Gulden Vlies, de kardinaalshoed, de helm en de gulden sporen stelden het koningschap voor. Albrechts deugden — zijn godsvrucht, grootmoedigheid, wijsheid, genadigheid, mildheid en vrijgevigheid — werden via symboliekrijke allegorieën voorgesteld. In Verhoevens verslag kan men lezen hoe bijvoorbeeld *Liberalitas*, de vrijgevigheid, gepresenteerd werd als een vrouw gekleed in het wit, tronend op een praalwagen met op haar schoot een aardbol, aan haar rechterzijde de hoorn des overvloeds en voor haar voeten zakken vol goud. Recht tegenover haar, op het voorste deel van de wagen, was een altaar opgesteld met daarop

46 W(1624)nr. 94, KBB, III.33.519 ALP.

47 Over de zilvervloot: AT(1628) nrs. 104, 113, 123, 135, KBB, III.33.519 ALP. Over het vertrek van Spinola : NT(1628) nrs. 2, 28, 28 (bis), 79, 82, 93, 124, KBB, III.33.519 ALP.

48 *Hier wat wonder nieuws van de ghereformeerde brandstichlerije van de geuzen...* (Antwerpen, 1622), UBG, AM 1622; *Den tocht van de brandstichters, met de antwoorde op een lasterlijke caerte van de gheusen in Holland!...* (Antwerpen, 1622), beschreven door Sabbe, *Brabant in 't verweer*, 124-130; NT (1622) nr. 88, KBB, III.33.519 ALP.

de koningskroon, de keizerskroon, een scepter en een zwaard⁴⁹. Dergelijke beschrijvingen van koninklijke symboliek reflecteerden duidelijk het paternalistische karakter dat Albrechts regeerperiode heeft getekend.

Tenslotte werd ook de katholieke kerk door Verhoeven kritiekloos verheerlijkt. De 'triumferende moederkerk' wist zichzelf als enige ware te zuiveren van elke vorm van heterodoxie. De voorstelling van de twisten in het Noorden tussen remonstranten en contraremonstranten gaf daarentegen de indruk dat de Republiek geteisterd werd door noodlottige verscheurdheid. De opdelingen binnen het calvinisme, gecombineerd met het recente en traditieuze karakter van die verschillende 'sekten', verbleekten volgens de *Tijdinghen* sterk bij de ouderdom, de zuiverheid en de orthodoxie van de katholieke religie. De Nederlanden waren destijds in opstand gekomen vanwege de Spaanse inquisitie en het gebrek aan gewetensvrijheid, maar, zo stelden Verhoevens berichten, de Hollandse inquisitie was uiteindelijk nog veel wreedaardiger dan die onder Alva (1507-1582)⁵⁰. Van gewetensvrijheid was dus ook in de Republiek helemaal geen sprake. Als oorzaak van al die vermeende godsdiensttroebelen in het Noorden werd de afwezigheid van één koning en één kerk naar voren geschoven: zelfs de meest eenvoudige boer of burger ambieerde in de Republiek het koningschap⁵¹. Door gebrek aan fundament stortte alles in elkaar. De enige oplossing voor het Noorden — en de zegen van het Zuiden — lag dus in het aanvaarden van de 'natuurlijke vorsten' en de Roomse kerk, aldus de *Tijdinghen*⁵².

De *Nieuwe Tijdinghen* dienden, net zoals bijvoorbeeld de Spaanse *Relaciones*, het vroeg-absolutistische katholieke regime te legitimeren en de continuïteit ervan op lange termijn te garanderen⁵³. Naast het vrijwel volledig ontbreken van berichten met slecht nieuws voor of over het regime, is tevens opvallend hoe weinig binnenlands nieuws in de *Tijdinghen* terug te vinden is. Als dat al werd vrijgegeven, dan beperkte de berichtgeving zich tot de vermelding van een in- of uittocht van de legertroepen, tot de publicatie van edicten of tot het relaas van een ommegang. Samenvattend kan men stellen dat de *Tijdinghen* op een schijnbaar sterk gevarieerde maar bijzonder eenzijdige wijze een ideaalbeeld ophingen van de belangrijkste Spaans-Habsburgse machtsorganen. Met geen woord werd gerept over de werkelijke toestand in het Spaanse leger, het voedselgebrek en het geldtekort. Dit waren slechts kwalen van de

49 AT(1621) nrs. 111,116, SBA, [II, 111,116] B 17885; Waerachtich Verhael ende Breeder Relaes van het Royael Uutvaert Albrechti..., AT"(maart 1622) s.n. en 'Relaes van het Royael Uutvaert Albrechti...' AT (maart 1622) s.n., KBB, IIU3.519 ALP.

50 Zie bijvoorbeeld AT (1621) nrs. 25, 91, SBA, [II, 25, 91] B 17885. Zie ook de pamfletten *Een claechreden over de verscheidenheit der leeringhen* (Antwerpen, 1618), UBG, M. 1625; *Sommier verhael van de wreede handelinghe der bloeddorstighe calvinisten ghepleeght tegen de remonstranten en buyten Rotterdam...* (Antwerpen, 20 okt. 1619), PMA, R.47.25.

51 Bijvoorbeeld AT (1622) nr. 137, KBB, III.33.519 ALP.

52 Bijvoorbeeld AT(1621) nrs. 113, 138 SBA, [II, 113, 138] B 17885; AT(1622)nr. 3, KBB, III.33.519 ALP. Zie ook de pamfletten *Waerachtich verhael van de olopoot tot Amsterdam...* (Antwerpen, 1619), UBG, M. 1504; *Verhael van de publicatie gedaen binnen Amsterdam...* (Antwerpen, 21 febr. 1617), UBG, M. 1505; *Beclaechreden over die van Hollandt...* (Antwerpen, 1617), PMA, R. 47.25.

53 Zie H. Ettinghausen, 'The news in Spain: *Relaciones de Succesos* in the reigns of Philip III and IV', *European History Quarterly*, XIV (1984) 1-20.

vijand. Er werd geen informatie vrijgegeven over politieke en militaire besprekingen, vredesonderhandelingen en wapenstilstanden of het sluiten van bondgenootschappen. Dat het vorstenhuis geconfronteerd werd met opstanden van muitende soldaten, ontevreden handelaars en hongerige burgers, werd wijselijk doodgezwegen. Ook over de aanwezigheid van een georganiseerd protestants netwerk en een ondergronds joods gemeenschapsleven in de stad Antwerpen werd in de *Tijdinghen* met geen woord gerept, terwijl die aanwezigheid toch bewees dat het contrareformatorisch offensief nog niet bepaald voltooid was⁵⁴. De kloof tussen de bestaande leefwereld en de voorstelling in de *Tijdinghen* bleek vrij groot te zijn. Dat het aantal andersdenkenden in de Zuidelijke Nederlanden vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw gestadig afnam, wijst er evenwel op dat onder meer de *Tijdinghen* als propagandamedium aan hun doel niet zijn voorbijgeschoten. Verder onderzoek zou niettemin moeten uitwijzen in welke mate leger, kerk en kroon volledig gelijklopende belangen hadden bij, en effectieve invloed uitoefenden op, de gedrukte propaganda. Wellicht kunnen op dit gebied nog meer nuances worden aangebracht.

LEZERSPUBLIEK VAN DE TIJDINGHEN EN INTENTIES VAN DE PROPAGANDAPOLITIEK

De *Nieuwe Tijdinghen* vormden uiteraard niet het enige medium binnen de vroeg-zeventiende-eeuwse propagandapolitiek. Aangezien de vorsten zelf niet echt beschikten over een adequaat apparaat voor ideologische beïnvloeding, werd het grootste deel van hun propaganda door, of althans in samenwerking met, de kerk in de praktijk gebracht. Heel wat media waarmee troon en altaar de loyaliteit en samenhang van hun onderdanen poogden af te dwingen, waren bovendien helemaal niet schriftelijk van aard.

In de strijd tegen het protestantisme en andere vormen van ketterij werden broederschappen en sodaliteiten opgericht en massaal relieken en beelden te voorschijn gehaald. Catechismuswedstrijden en andere religieuze manifestaties werden in ere hersteld. Ter bescherming van geloof en goede zeden kregen enkel nog de officiële, gesubsidieerde rederijderskamers recht tot spelen en werd aan de kleine man nagenoeg iedere creatieve rol in de traditionele feesten ontzegd⁵⁵. Het vorstelijk gezag werd verheerlijkt in kunstwerken als schilderijen, sculpturen en wandtapijten. Het belangrijkste niet-schriftelijke propagandamedium was wellicht de sterk gedirigeerde spektakelcultuur. Grootse publieke manifestaties waren bij uitstek geschikt om de hiërarchische structuur van de absolutistische standensamenleving aan iedereen duidelijk te maken. Blijde Intreden, ommegangen, processies, publieke staatsceremoniën en militaire optochten moesten imponeren, een gevoel van veiligheid en stabiliteit geven, dankbaarheid afdwingen en de macht van kroon en kerk legitimeren⁵⁶. Door-

54 Vergelijk L. Dequeker, 'Heropleving van het jodendom te Antwerpen in de zeventiende eeuw? De reactie van de katholieke kerk', *De zeventiende eeuw*, V (1989) 154-161.

55 Thijs, *Van geuzenstad tot katholiek bolwerk*, 160-165.

56 Zie bijvoorbeeld L. van den Broeck, 'Het beeld van de vorst bij de Blijde Inkomst van Albrecht en Isabella in Antwerpen', *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXXI (1988) 123-138.

dat de bevolking bij dergelijke gelegenheden echter meer en meer in de rol van passieve toeschouwer werd gedrongen, ging de oorspronkelijke middeleeuwse dialoogfunctie van deze manifestaties geleidelijk verloren⁵⁷.

In tegenstelling tot de spektakelcultuur was het ontstaan van kranten niet te danken aan zuiver overheidsinitiatief, maar vormde dat het resultaat van een streven naar maatschappelijke consensus. Door de uitbreiding van de politieke en commercieel-economische ruimte tijdens de vroege Nieuwe Tijd, voelden aanvankelijk vooral diplomaten, militairen, grote kooplieden-ondernemers en handelaars een groeiende behoefte aan informatie over de voornaamste gebeurtenissen op politiek, economisch en militair vlak in binnen- en buitenland. De vulgarisatie van geschreven berichten via gedrukte nieuwsbrieven en pamfletten stimuleerde echter ook een politiek bewustwordingsgevoel onder bredere lagen van de bevolking, hetgeen door de vorstelijke macht als een bedreiging werd ervaren. De publieke autoriteiten beseften het belang, maar tegelijkertijd ook het gevaar van de drukpers. Bevreesd voor de toename van allerlei subversieve informatiekanalen, hadden zij geen andere keuze dan het toelaten en cultiveren van een gecensureerde periodieke pers. De overheid moest daarenboven ook rekening houden met de commerciële belangen van de drukkers-uitgevers. Deze wensten hoe dan ook winst te boeken, voor wie of in dienst van welke ideeën was van secundair belang. Enerzijds bevredigde de gecensureerde periodiek dus de nieuws- en commerciële honger van lezerspubliek en drukkers-uitgevers, anderzijds vond de overheid er een nieuw doeltreffend middel in tot manipulatie van de dreigende publieke sfeer.

Het lezerspubliek van de *Nieuwe Tijdinghen* mag men zich zeker niet te breed voorstellen. Dat het gewone volk niet tot het geviseerde publiek behoorde, valt reeds eenvoudigweg af te leiden uit de *Tijdinghen* zelf. Zij vormen een periodiek succesverhaal van de elites, met voortdurende nadruk op hun deugden en successen. Enkel in een situatie als die waarin de Republiek verkeerde, kon 'Jan en alleman' het land besturen, rebelleerden boeren en kwam het gemeen in opstand tegen al te hoge belastingen. In het Zuiden daarentegen, waren bijvoorbeeld 'Vaghebonden/Bedelaers' niet welkom op de begrafenis van Albrecht 'op pene van ghegheesselt' te worden⁵⁸. Het enigszins negatieve beeld van de ondergeschikte sociale groepen vormde meteen ook een impliciet vertoog over de 'verheven' positie en waarden waarmee de lezer van de *Tijdingh* zichzelf moest identificeren⁵⁹. De vele succesvolle verhalen over land- en zeeoorlog dienden misschien nog als middel om rekruten aan te trekken, iets wat voor velen haalbaar was. Toch spoorden de *Tijdinghen* hun lezers soms aan tot handelingen en attitudes die niet voor iedereen waren weggelegd. De nieuwscampagne rond de nooit gerealiseerde *Fossa Eugeniiana* richtte zich bijvoorbeeld tot een zeer vermogende doelgroep. Om de kapitaalkrachtige Antwerpse bevolking, en meer be-

57 Soly, 'Plechtige intochten', 360-361.

58 AT (1622) nr. 35, KBB, III.33.519 ALP.

59 Vergelijk met het opzet van Vandenbroeck, *Over wilden en narren, boeren en bedelaars. Beeld van de andere, vertoog over het zelf* (Antwerpen: Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, 1987).

paald de bankiers, warm te maken voor de financiering van dit grootse initiatief, propageerde Verhoeven in een aantal *Tijdinghen* de enorme economische voordelen die deze Nieuwe Vaart met zich mee zou brengen. De realiseerbaarheid ervan beargumenteerde hij door te verwijzen naar beroemde historische preceden-ten: bij Tacitus en andere Romeinse geschiedschrijvers kon men immers ook lezen hoe Drufus Germanicus, een vroom Romeins kapitein, de Rijn in de IJssel had gebracht⁶⁰.

De *Nieuwe Tijdinghen* zijn bovendien ook ontstaan omstreeks de tijd dat in de Zuidelijke Nederlanden, en ook in Antwerpen, een grote culturele differentiatie begon te groeien, parallel aan de reeds langer aan de gang zijnde sociale polarisatie. Ook deze ontwikkeling had haar invloed op het potentiële lezerspubliek. Door de sociale ongelijkheid was gewoon niet iedereen in staat zich *Tijdinghen* te permitteren. Een *Tijdingh* moet ongeveer twee stuivers hebben gekost⁶¹. Voor een letterzetter bij Plantijn, één van de best betaalde arbeiders in de stad, betekende dit ongeveer 11 % van zijn dagloon, voor het hulpje van een knecht uit het bouwbedrijf ongeveer 24 %. Indien men weet dat van een arbeidersbudget enkel al 70 à 80 % aan voeding en ca. 10 % aan huishuur en brandstof werd besteed, dan lijkt het onwaarschijnlijk dat arbeiders en kleine neringdoeners belangrijke afnemers van de *Tijdinghen* waren. Daarbij kwam nog een stijging van de graanprijzen na het Twaalfjarig Bestand, waardoor de koopkracht tot ongeveer het midden van de eeuw daalde en de polarisatie zich verder doorzette⁶². De leesvaardigheid te Antwerpen was tijdens de zeventiende eeuw zeker niet gering en dit gold zelfs voor de ondergeschikte sociale groepen⁶³. Toch verbreedde de culturele kloof tussen de sociale bovenlagen en de volksmassa. Minder gegoeden beschikten niet over de middelen om zich hoogwaardige lectuur te veroorloven en het elitaire contrareformatorische onderwijs, met zijn klassiek-Latijnse opleiding, werkte de verdere polarisatie alleen maar in de hand. Ook in de *Nieuwe Tijdinghen* vindt men geregeld mythologische allegorieën terug en berichten in het Latijn en het Frans, waaraan de volksmassa weinig boodschap moet hebben gehad.

Bij het privilegiëren van de *Nieuwe Tijdinghen* had de aartshertogelijke propagandamachine ongetwijfeld een welbepaalde en eerder selecte doelgroep voor ogen. Die-

60 *Nieuwe Tijdinghen* over het Maas-Rijnkanaal: NT (1626) nrs. 37,77,115,116,118,123, KBB, III.33.519 ALP.

61 De exacte prijs van een *Nieuwe Tijdingh* is niet gekend. Men kan vermoeden dat die rond de twee stuivers moet hebben geschommeld. In de ommegangbeschrijving die Verhoeven in 1609 uitgaf naar aanleiding van het begin van het Twaalfjarig Bestand, en die qua volume vergelijkbaar is met een *Tijdingh*, is de volgende aanwijzing terug te vinden: 'Ende late de Brabantsche (maer voor al de Cramers die hier winste bij doen) vrolijk wesen. Ghij zijt wel bestelt voor uw twee stuivers. Claeght niet'. *Cort Verhaal van tghene is ghepresenteert gheweest in den Ommeganck...* (Antwerpen, 1609), UBG, M 1140.

62 Zie E. Scholliers, 'Peilingen naarde conjunctuur en de koopkracht', in: W. Couvreur, e. a., *Antwerpen in de XVIIe eeuw* (Antwerpen, 1989) 153-167; R. Baetens, *De nazomer van Antwerpens welvaart. De diaspora van het handelshuis De Grootte tijdens de eerste helft der zeventiende eeuw* (Historische uitgaven Pro Civitate, XLV; Brussel 1976) 138-142, 288-292.

63 R. A. Houston, *Literacy in early modern Europe*, 130-154; H. de Ridder-Symoens, 'Het onderwijs te Antwerpen in de zeventiende eeuw', in: W. Couvreur, e. a., *Antwerpen in de XVIIe eeuw* (Antwerpen, 1989) 227-228; E. Put, *De cleijne scholen: het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen de katholieke Reformatie en de Verlichting* (Leuven, 1990).

genen die zich *Tijdinghen* konden aanschaffen en bovendien de nodige culturele bagage bezaten om ze volledig te begrijpen, waren de beperkte groep rijke kooplieden en magistraten, de hoge burgerij en de welgestelde middenstand. Deze groepen vormden samen maximum één derde van de ca. 57.000 inwoners tellende Antwerpse bevolking. Bovendien hadden de *Tijdinghen* slechts een beperkte oplage waarvan al een deel was voorbehouden voor verspreiding in de andere steden van de Nederlanden en een aantal exemplaren werd ingepalmd door de overheden en de buitenlandse contrareformatoren propaganda⁶⁴. De *Tijdinghen* werden ongetwijfeld uitgeleend en voorgelezen en bepaalde nieuwtjes werden zeker voort verteld. Toch lijkt het weinig waarschijnlijk dat de vroegste periodieke propaganda tot de grote massa doordrong⁶⁵.

Voor al de welgestelde stedelijke middengroepen moeten zich tot de *Nieuwe Tijdinghen* aangetrokken hebben gevoeld. Zij beschikten niet alleen over voldoende financiële middelen, maar waren bovendien zeer gevoelig voor de katholieke en Spaansgezinde propaganda. Als gevolg van de groeiende maatschappelijke polarisatie voelden zij een sterke culturele adaptatiedrift en het verlangen zich te distantiëren van de massa van arbeiders, kleine neringdoeners en marginalen. De *Tijdinghen* speelden hier met hun sterk symbolische betekenis duidelijk op in. Zij spiegelde een gesloten autarkische samenleving voor en een schijnbaar onveranderlijke wereld, los van alle concrete realiteiten⁶⁶. Dit beeld wakkerde bij de burgerij een tendens tot aristocratisering aan die in de Zuidelijke Nederlanden vooral na 1648 hoogtij vierde. In ruil voor meer maatschappelijk aanzien en prestige, werden de gegoeden immers bereid gevonden om de normen en waarden van de conservatieve krachten — adel en geestelijkheid — mee te onderschrijven⁶⁷. Ook al bezaten zij als kapitaalkrachtige groep de mogelijkheid de absolutistische aspiraties van de vorsten te bedreigen, toch werden zij er, onder meer door lectuur van druksels als de *Tijdinghen*, toe verleid hun loyaliteit ten aanzien van kroon en kerk te betuigen en de 'goddelijke hiërarchie' binnen de standensamenleving te aanvaarden. Ondanks de verdere volwassenwording van de periodieke pers en van het lezerspubliek na de *Nieuwe Tijdinghen*, heeft deze consensus binnen de publieke sfeer zich nog tot het einde van de achttiende eeuw weten te handhaven.

64 Van een *Nieuwe Tijdingh* werden wellicht niet meer dan 1500 à 2000 exemplaren gedrukt. Ter vergelijking: Harline, *Pamphlets, printing and political culture*, 21 schat de oplage van pamfletten in de vroege Republiek (eind zestiende eeuw) op ongeveer 1000 exemplaren per pamflet.

65 Vergelijk Soly, 'Blijde intochten', 348. Zie in dit verband ook de pertinente kritiek van R. Chartier op de begrippen 'volkslectuur' en 'volkscultuur' zoals die door R. Mandrou, P. Burke en C. Ginzburg werden gehanteerd: R. Chartier, 'Strategies éditoriales et lectures populaires, 1530-1660', in: Martin en Chartier, ed., *Histoire de l'édition française*, 585-603.

66 Vergelijk ook Ettinghausen, 'The news in Spain', 19-20.

67 H. Soly, 'Sociale relaties in Antwerpen tijdens de 16de en 17de eeuw', in: J. van der Stock, ed., *Antwerpen, verhaal van een metropool 16de-17de eeuw* (Antwerpen, 1993) 43-46.

Tabel 1 — *Algemene inhoudsanalyse van de Nieuwe Tijdinghen*
 (Cijfers op basis van de voorpagina's - Procentuele aantallen)

THEMA'S	1620	1621	1622	1623	1624	1625	1626	1627	1628	1629	1620-29
bewaard # kranten	116	190	166	136	98	125	132	142	144	21	1270
% 30-jarige Oorlog	89,7	40	28,9	35,3	27,6	20	46,2	42,3	20,1	19	38
% 80-jarige Oorlog	3,4	11,1	25,9	22,8	41,8	42,4	18,9	13,4	22,9	19	21,6
% hofleven	1,7	6,8	7,2	10,3	4,1	6,4	2,3	4,2	5,6	4,8	5,6
% katholieke kerk	0,9	1,1	3	1,5	1	1,6	-	2,1	4,2	4,8	1,8
% hugenoten-Frankr.	1,7	16,3	9	-	-	-	-	0,7	6,3	-	4,6
% Valtellina-Italië	2,6	1,6	3	-	-	3,2	1,5	3,5	0,7	-	1,8
% Engeland	-	-	1,2	2,2	1	1,6	0,8	-	1,4	-	0,9
% Polen vs. lurken	-	6,3	-	0,7	-	-	-	-	-	-	1
% Ottomaanse Rijk	-	-	0,6	3,7	6,1	1,6	-	0,7	0,7	-	1
% sensatie	-	3,2	1,2	8,8	2	-	0,8	1,4	2,8	9,5	2,4
% gevarieerd	-	13,7	19,8	14,7	16,3	23,2	29,5	31,7	35,4	42,9	21,1
verloren # kranten	0	3	16	6	18	7	10	4	2	0	66
totaal # kranten	116	193	182	[42	116	132	142	146	146	21	1336

Tabel 2 — *Casusanalyse: het beeld van de Tachtigjarige Oorlog in de Nieuwe Tijdinghen*

(Cijfers op basis van alle berichten - Absolute aantallen)

80-J. OORLOG	1620	1621	1622	1623	1624	1625	1626	1627	1628	1629	1620-29
bewaard # berichten	4	37	63	52	44	67	26	27	55	7	382
# godsdiensttwisten	4	6	4	4	2	3	3	1	6	-	8,6%
# landoorlog	-	8	34	4	20	27	4	10	11	-	30,9 %
# zeeoorlog	-	3	15	17	13	25	16	10	17	5	31,7 %
# strijdvoorbereiding	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	1,3%
# dood Albrecht	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5%
# begrafenis Albrecht	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	1 %
# 12jarige Bestand	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	0,3%
# moord op Maurits	-	-	-	11	-	-	-	-	-	-	2,9%
# invoeren licenten	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	0,5%
# belastingen Noorden	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	0,3%
# vertrek Spinola	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	0,3%
# niet specifiek	-	11	6	15	9	11	2	5	20	2	21,7 %

Geschiedenis en oudheidkunde in de negentiende eeuw

De Messager des sciences historiques 1823-1896

JO TOLLEBEEK

Le temps vole aussi vite que les événements; les articles des journaux quotidiens s'oublie bien promptement; mais les cahiers du *Messager des sciences et des arts* ont quelque espoir d'être conservés ...'
(L.A. Warnkoenig, 1834)¹

De negentiende-eeuwse Belgische historiografie is de voorbije jaren vanuit twee invalshoeken bestudeerd. Enerzijds trok de nationale geschiedschrijving uit de decennia na de Revolutie van 1830 (en de aanzetten daartoe in de Oostenrijkse, Franse en Hollandse Tijd) de aandacht. Reginald de Schryver typeerde deze geschiedschrijving reeds in 1972 als een historiografie 'tussen literatuur en wetenschap', een cultuurpolitiek instrument dat diende bij te dragen tot de versterking van het nationaal bewustzijn². Anderzijds ging de belangstelling uit naar de historische infrastructuur die vóór de Eerste Wereldoorlog was tot stand gekomen, en dat met het oog op de verwetenschappelijking die ook de Belgische historiografie sinds 1870 kenmerkte³. Een wezenlijke component van deze infrastructuur werd gevormd door de historische tijdschriften⁴. Het meest vooraanstaande van deze tijdschriften was de in Gent uitgegeven *Messager des sciences historiques*. Het belang ervan werd in de literatuur onderkend ('pour l'époque, une publication de valeur', zo luidde het, toch wat neerbui-gend⁵). Maar daar bleef het bij; tot een uitgebreide studie van het tijdschrift kwam het niet.

De geschiedenis van de *Messager* biedt nochtans de mogelijkheid een tot op heden onderbelicht gebleven aspect van de negentiende-eeuwse Belgische historiografie — naast haar rol in het proces van natievorming en haar verwetenschappelijking — te illustreren: de verhouding tussen geschiedenis en oudheidkunde. Dat begrippenpaar werd een halve eeuw geleden door Arnaldo Momigliano in een oorspronkelijk in het *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* verschenen opstel nauwgezet ge-

1 Het tijdschrift in kwestie (met zijn verschillende titels) wordt in de noten steeds aangeduid als *MSH*; het motto uit L. A. Warnkoenig, '[Bespreking van L.-P. Gachard, *Collection de documents inédits concernant l'histoire de la Belgique*, 1833-1834]', *MSH* (1834) 81.

2 R. de Schryver, 'Tussen literatuur en wetenschap: tweeëntwintig maal Belgische geschiedenis, 1782-1872', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, LXXXVII (1972) 396-410.

3 Onder meer P. Gérin, 'La condition de l'historien et l'histoire nationale en Belgique à la fin du 19e et au début du 20e siècle', *Storia della storiografia*, XI (1987) 64-103.

4 Zie J. Tollebeek, 'De machinerie van de geschiedenis. De uitbouw van een historische infrastructuur in Nederland en België', in: *Idem*, *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam, 1994) 17-35, met name 25-27.

5 F. Vercauteren, *Cent ans d'histoire nationale en Belgique* (Brussel, 1959) I, 26-27 en 151.